

Д-р В. ЩУРАТ

Франків „Іван Вишенський“

ЛЬВІВ, 1925.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

Д-р В. ЩУРАТ

Франків „Іван Вишенський“

Державна
бібліотека
України

ЛЬВІВ, 1925.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

Відбитка зі звіту гімназії СС. Василянок.

Франків „Іван Вишенський“

Написав *д-р В. Щурат.*

I.

В 1911 р., в останній із тих публікацій, що їх Іван Франко присвятив давньому нашому письменникові Іванові Вишенському, він пише:

„Постать Івана Вишенського була першою літературною появою, що ще при кінці 80-их років минулого століття збудила в мені охоту до наукового оброблення його літературної спадщини. Здобутком сеї охоти були три наукові праці, присвячені Вишенському... Пізніше в р. 1902 постать Вишенського зробилася темою моєї поеми...“

Назвавши докладніше згадані три наукові праці, Франко дораховує до них ще й одну популярну розвідку, переблювану ним двічі (Універсальна бібліотека, кн. 10: Іван Вишенський, Львів, б. р., стор. 30), так що остаточно нараховується всіх писань, присвячених Франком Вишенському, сім.¹⁾ Для нахилу творчої думки у Франка вже й це характеристичне.

Ще характеристичніше те, що до одної й тої самої теми Франко до 1911 р. вертається сім разів не в якомусь одному, хочби й кількалітньому періодові своєї творчості, але майже в ритмічних відступах часу через цілого чверть століття найбуйнішого розцвіту своїх духових сил. Бо коли зауважиться, що ядром першої Франкової статті про Вишен-

¹⁾ В хронології своїх писань Франко робить помилки. Очевидно помиляється, кажучи, що постать Вишенського зробилася темою його поеми в 1902 р., бо ж поема появилася в збірці „Із днів журби“ 1900 р. Поміляється теж, означуючи час повстання своєї більшої розвідки (Літературно-наукова бібліотека, кн. 21—30: Іван Вишенський і його твори, Львів 1895) роком 1890; ця розвідка була писана зимою 1892/3 р. у Відні, саме тоді, коли Франко жив зі мною на спільній квартирі. Хронологія у Франка взагалі ніколи не була в порядку; доказ і в „Нарисі історії українсько-руської літератури“ (Львів, 1910).

ського є опис того рукопису з писаннями його, котрий з василіянського підгорецького монастиря вийшов на світло дня завдяки ювілейній археологічній виставі львівського Ставропигійського Братства в 1886 р., то й перше Франкове заінтересування Вишенським прийдеться звязувати не з роком появи згаданої статті в „Кіевской Старинѣ“ (1889, т. 25), не з роком 1889, але з роком названої вистави, про котру Франко й дав коротку звістку (без підпису) в „Зорі“ (М. Павлик: Спис творів Івана Франка... Львів, 1898), будши й помічним одному із впорядчиків її, моему учителеві П. Скобельському, що я від самогож Скобельського і знаю.¹⁾

Вкінці найхарактеристичніше для Франка те, що вбравши поважну тему з аспіраціями ученого, давши зразу спробу наукового оброблення тої теми, яку й гострий критик назвав „прекрасною й удатною“ (Кіев. Старина, 1895, т. 50: А. Крымській: Іоаннъ Вишенській, его жизнь и сочиненія, ст. 238), він після довголітнього поглиблювання своїх міркувань на ту саму тему, після нових публікацій, присвячених їй, замість сподіваної наукової монографії, дає остаточно — поему. Нею, тою поемою, й обличив себе Франко, як ученого, сильніше, ніж се моглаб зробити ранше найгострійша критика. Аспірації ученого були в нього, видко, збуджені тільки життєвими рахунками. Раз ті рахунки прийшлося перечеркнути, аспірації ученого послабли, перемогу над ними взяла природна вдача поета. Булаж вона все на стільки могутня, що і в обсягу наукових занять диктувала вибір теми й при оброблюванні її не позвляла вдержатись на висоті вимаганої науковості. Замічено це особливо Кримським в критичнім розборі більшої Франкової студії про Вишенського. Поезія, в яку Франко прибрав історичну фігуру Вишенського в поемі, була, значиться, вже і в наукових писаннях Франка сплітана з тою фігурою. І тому, що поезія з тою фігурою легко в уяві Франка спліталася, вертався він до неї так часто впродовж 25 літ, тому взагалі нею заінтересувався.

Не підходячи до історичного Вишенського виключно

¹⁾ В звязку з виставою Ставроп. Братства остає й Франкове по-знайомлення із старою хронікою підгорецького монастиря, з котрої він переписав собі притчу про терен, чудово оброблену пізніше в поемі „Мойсей“.

з інтересом ученого історика, Франко в результаті своїх наукових студій, присвячених Вишенському, не міг нам дати й історично-вірного портрета його. Підходячи до нього все з немалим інтересом поета, що все шукає нагоди виразити себе самого, мусів омотувати його все золотими нитками своїх власних думок і мрій, мусів творити собі що-раз більше свого Вишенського, поки вповні свого не створив у поемі, де й ялось бути такому. Чи є одначе той Франків Вишенський зовсім оригінальною перерібкою такого історичного Вишенського, якого Франко міг пізнати? Відповідь на це питання повинна кинути нове світло на Франкову творчість — наукову і поетичну.

II.

Вже в першій статті про Вишенського Франко прирівнав його до Ульріха Гуттена (1488—1523) — до того подвижника гуманізму в Німеччині, котрому в бойовім завзятті у виступах против усвячених традицією величин, в ентузіязмі для освіти, в жарі патріотизму і в їдкості публіцистичного пера не дорівнував ніхто з сучасних. Заквестіонував таке прирівнання П. Житецький (Кіев. Старина, 1890, т. 29) і Франко в другій, більшій своїй студії про Вишенського, узнав його думку справедливою (Іван Вишенський і єго твори, Львів 1895, стор. 57). Тим дивнійше, що в тій самій студії він до заквестіонованого прирівнання вертається, звертаючи увагу на дух посланій Вишенського, на той сам новий дух визволення чоловіка з пут всемогучої традиції, який сто літ ранше дав себе почути в Німеччині в боєвім кличі Гуттена: „Ich hab's gewagt!“ (op. cit. стор. 239). Значиться, байдуже Франкові, що поважний критик заквестіонував прирівнання Вишенського до Гуттена, байдуже йому, що рвуться ті нитки, якими радби він звязати сина вбогого судововишенського міщанина з нащадком лицарського роду, звязати вченого на церковних книгах в малому містечку з образованием у висших школах Риму, Павії, Больоні, противника уніятських єпископів з організатором боротьби з найвисшими католицькими гієрархами, національного діяча Німеччини з церковним подвижником на галицькім партикулярі, письменника-гуманіста світової слави з письменником домашнього покрою. Франкові, видко, досить того, що може спостерегти схожість

духів, схожість бойових вдач у Гуттена й Вишенського. Для ученого ця підстава до строєння далекосяжних порівнань за мала. Тут одначе виступає поет. Спустивши перед очима видців заслону на образ Гуттена, що його уявив собі після прочитання монографії Давіда Фрідріха Штравса „Ulrich von Hutten“ (2. справлене видання, Лейпціг 1871),¹⁾ Франко безперервно пестить той образ у своєму серці й переносить із нього любі йому риси на змальовуваний в студії духовий портрет Вишенського, ідеалізує Вишенського по взору Гуттена — того Штравсового Гуттена, що гостро атакує можних противників, послугуючись бичем іронії й сатири, кличе до згоди розєднаних Німців, підносить голос протесту против угнітання простого народа, грозить гнобителям свободи, сміливо рве пута традиції. З таким Гуттеном легко було зсолідаризуватися тому Франкові, котрий вже в 1878 р. „товаришам із тюрми“ голосив:

Обриваються звільна всі пута,
Що вязали нас з давнім життєм...

Змальовуючи Вишенського на зразок Гуттена, Франко дає вираз і своїм власним думкам і поривам. Втілення тих думок і поривів, Вишенського, він уважає таки прямо ідеалом для нас, здрібнілих епігонів його (Іван Вишенський і єго твори, стор. 493). Як на взорець вказує на нього в популярнім писанні для простого народа, при чім не щадить і натяків на власне життя. „Бо подумайте, — пише — чи багато знайдеться у нас людей, які би зважилися для свого переконання наразитися іншому, старшому, або цілому загалові, стратити ласку у начальника, відректися посади, або хочби тільки невеличкої користі? З того погляду Іван Вишенський може ще й нашому поколінню служити прикладом твердості і стійкості характеру, прямоти та ясності в вислові своїх поглядів і згідності між переконаннями та цілим своїм життєм“. (Універс. бібліот. кн. 10. Іван Вишенський,

¹⁾ Цю монографію, як собі добре пригадую, читав Франко в 1889 р. наміряючи написати про Гуттена популярну книжечку для своєї „Літературно-наукової бібліотеки“. Мені поручив у 1891 р. перекласти Штравсову статтю про Лессінгового „Натана Мудрця“ для тоїж бібліотеки. Я переклав її й передав Франкові. Не друкував її тому, що не виготовив перекладу Лессінгової драми, котрий мав бути друкований рівночасно.

стор. 20). Вкінці писання Вишенського, повні негодування на сучасну йому українську суспільність, дають Франкові нагоду кинути громом і на сучасних собі львівських рутенців, що заразже і вразило непривичного до таких наукових писань Кримського (Кіев. Стар. 1895, т. 51, стор. 10). До такої міри зростає суб'єктивізм Франка в оброблюванні історичної теми; в такій мірі не на місці він бувби навіть в історичній поемі.

Кримський незвичайно бистро зауважив плоди поетичної творчости Франка в його науковій студії. „Франко — каже він — бере деякі теми Вишенського і стрібувавши виграти на кожну свої власні варіяції, впевнює читача, що так говорить Вишенський...“ — Тимчасом воно не так. — „Франко показує нам, що він сказавби, колиб був Вишенським“ (ор. cit. т. 50, стор. 240).

Ба не лиш в круг ідей, в світогляд Вишенського вносить Франко свою мебіль. Він і різні обставини й епізоди його життя змальовує по чужим взірцям, користуючись далекими аналогіями — як поет. Так, на приклад, життя Вишенського в характері монастирського послушника на Афоні описує на основі життєпису Іова Княгиницького; до змальовання інших моментів побуту Вишенського на Афоні в XVI. ст. послугується більш фантастичним ніж реальним описом Афона, що його дав польський орієнталіст Петрашевський в XIX. ст. Зауважив це рівнож Кримський (ор. cit. т. 50, стор. 229 і 231).

Інколи Франко в науковій студії дає й такі „граціозні будови“ з матеріялу своєї поетичної уяви, що вони полонять і строгого критика (ор. cit. т. 51, стор. 10). Всеж таки і йому, Кримському, трудно погодитися з „ясновидінням“ чи „фантазуванням“, які „приносять честь благородности думок Франка і його творчому талантові, але нічого спільного з історією не мають“ (ор. cit. т. 50, ст. 225 і 222). А дальше, звертаючи увагу на це саме, висловлюється Кримський ще досаднійше: „Гіпотези — це справжнє лихо Франка, тому що він поет: кожна з них, аби лиш вона не нарушувала законів т. зв. ідеальної дійсності, вмить набирає для Франка значіння неоспоримого факту; на тій гіпотезі він будує нову, на тій знову нову і т. д., а в результаті дістається не так учена біографія Вишенського, як історичний роман“ (ор. cit. т. 50, стор. 238).

На те, що Франкове поетизування Вишенського було — між іншим — наслідком фатальної спроби зближити його до Гуттена, від котрого узалежнювалися в якійсь мірі й особисті думки й настрої Франка, ба й само заінтересування його Вишенським, Кримський не звернув уваги. В такого глибокого мислителя, як він, це трохи дивне.

Та ще більше при всій влучности критичних спостережень Кримського вражає мене та — скажу — несподіванка, що він, зясувавши собі як найкраще нахил творчості Франка в відношенні до історичного Вишенського, не підкреслив неспроможності його написати — після першої короткої й річевої статті („прекрасної й удатної“) — нову, більшу, ще більш річеву й не порадив йому щиро взятись за написання історичного роману чи поеми про Вишенського, але — противно заохочував до неможливого. „Будемо сподіватись, — писав він — що при другім виданні дисертації, яке автор обіцяє, подібних промахів не буде та що ми будемо мати про Вишенського таку прекрасну монографію, якої ще не удостоївся ніодин із старинних южно-руських письменників. Такі надії покладати на Франка ми в праві“ (ор. cit. т. 51, стор. 45).

Сподівання не здійснилися. Вислів їх Франко в душі певно прийняв як комплімент замість плястра на завдану рану, коли не як шабьонове закінчення статті і з „різкого відзиву“ про свою студію зробив для себе такий льогічний висновок, якого не зробив чи не зважився зробити Кримський, а який Франкові був певно й по серці: по роках він написав про Вишенського поему й присвятив її — немов у вдячності за щирі слова давньої критики — Кримському...

III.

Студія про Вишенського, що її Франко надрукував 1895 р., була писана в роках його найкращих оптимістичних настроїв. Заживши семейним життям, яке невдовзі спонукало глядати безпеки для сімї в кар'єрі ученого, здобувши першими науковими працями признання, а збірками поезій („З вершин і низин“, Львів 1887 і 1893) і новель („В поті чола“, Львів 1890) ніким уже неоспорювану славу першого рядного українського письменника, ставши одним з найчільніших проводирів новоорганізованої радикальної партії та

зискавши наслідком того авторитетний голос у політичних справах не лиш галицької, але й зазбручанської України, Франко міг може вперше тоді відчувати сильніше ті настрої, що ними повна його характеристика Вишенського, писана до того ще й у столиці австро-угорської держави, поза межами домашніх турбот, у близькості до благ велико-світової культури. Енергія, завзятість і войовничість Вишенського, що вийшов з під пера Франка — це в тому часі й прикмети автора, які дають йому спромогу переходити навіть поуз болючих часом, хвилевих прикростей життя з окликом: *guarda e passa!* Спираючись на власну моральну силу, він чув за собою завсігди й моральну піддержку в симпатіях українського загалу, передовсім молоді всіх політичних партій, не виключаючи й москвофільської, яка в Відні, після голосної „овації“, устроєної кардиналові С. Сембратовичеві, до Франка звертається за помічю в оправданні себе „відзивом до галицько-руського народа“.¹⁾

Та прийшли роки 1895—1897, роки гірких досвідів і розчарувань для Франка. Надії зробити наукову карієру розвіялись — не без причини й зі сторони українських чинників; намір Франка покрити собі утрату наукової карієри (катедри на львівському університеті) здобуттям посольського

¹⁾ „Отзывъ къ галицко-русскому народу изданный вѣчемъ русской молодежи въ Вѣнѣ отъ 11. іюня 1893 в дѣлѣ демонстраціи 8. іюня с. г.“ був надрукований в виді летучого письма в віденській друкарні Н. Верная накладом Юліяна Яворського з підписами комітету студентського віча. Сконфіскувала його віденська прокуратура, що на бажання кардинала Сембратовича залишила й карний процес у тій справі. Автором „Отзыва“ був Франко. Писав його при участі вічевого комітету москвофільської молодіжі дня 11. червня 1893 р. в віденській *Café Ronacher*, при чім не обійшлося й без різких суперечок між одиницями, які бажали з демонстрації зробити капітал виключно для москвофільської партії й тими, що хотіли бачити в ній вираз настроїв цілого галицько-українського народа, з чим погоджувався й Франко. Мало кому знаний еляборат Франка може бути інтересним причинком до історії львівських церковних синодів з 1890-их років і до пізнання Франкового відношення до нашої Церкви й москвофілів. Навязувані тоді Франкові взаємини з „поступовими“ москвофілами зазначились тоді між иншим двома фактами: Юліяна Яворського притяг Франко до співробітництва в „Житті і Слові“, мене спонукав опублікувати свій нарис про „Афон і афонську республіку“, написаний в 1892 р., в москвофільській „Бесѣдѣ“. Одно і друге дуже гнівило Драгоманова.

Х

мандату до віденського парламенту розбився о виборчі махинації польського краєвого уряду й о спротив сполучених на час виборчої кампанії двох найсильніших краєвих сторонництв — народовців і москвофілів, з котрими Франко, як політик, вже був не в ладах, про що розповів — не дуже об'єктивно — в своїй статті „Як я став казенним радикалом“ (Літерат.-наукова бібліотека, кн. 34, Львів, 1897). Огірчений до краю, пише в 1895 р. по польськи для „Biblioteki Mrówki“, де надруковано в польським перекладі його „Obrazki galicyjskie“ (кн. 287—289), вступну статтю „Niесо o sobie samym“ з прикриками докорами на адресу Українців. Прихильна Франкові редакція бібліотеки (д-р Генрик Бігеляйзен) не випускає одначе надрукованої книжечки в світ, щоб до виборів не подразнити за сильно Франкових противників серед Українців. Та по виборах в 1897 р. Франко й Поляків не щадить, кидає їм в лице статтею про Міцкевича „Der Dichter des Verrates“, уміщеною в віденському тижневнику „Zeit“.¹⁾ Тоді й Поляки пускають в продаж здержувану Франкову публікацію зі статтею против Українців і на голову Франка посипались рівночасно безпощадні удари як з польської так і з української сторони. На оправдання завзятості тих ударів можнаби сказати це, що очевидність суб'єктивних мотивів у Франкових докорах, роблених Українцям і Полякам, була надто ярка, виступлення його з тими докорами в чужих видавництвах було доволі нетактовне, а стійність докорів не в кожному пункті узасаднена. Та коли за Франком крім особистого огірчення промавляло ще мало кому тоді відоме поденервування й розвитком невилічимої

В редакцію „Zeit“ Франко післав свою статтю безпосередно по виборах, в цвітні 1897 р. й вона надрукувала її 9 мая того року. При тім зустріла Франка прикра несподіванка. Він підписав статтю криптонімом (К.), на який погоджувався його приятель в редакції Каннер. Тому одначе, що його тоді в редакції не було, редакційний товариш Каннера Зінгер не зважувався на відповідальність самої редакції друкувати статтю сильно дразливого змісту без повного підпису автора. Він телеграфічно зажадав від Франка підпису. У львівській каварні Шнайдра Франко зустрічає мене одного дня, показує телеграму й питає, що робити. Не знаючи змісту Франкової статті, трудно було йому що-небудь радити. Франкові одначе не випадало вже показатися боязким і він — рад не рад — телеграфічно згодився на підписання статті своїм повним іменем.

хороби, котрої набавився в Відні 1892 р. й котра атакувала вже його очі, то від його противників усеж таки можна було вимагати більшої культурності в полеміці.

Особливо некультурно zareагували на Франкову статтю про Міцкевича деякі польські сфери у Львові. Навіть найблизші до нього, найбільші друзі його в редакції „Kurjer-a Lwowsk-ого“, де був десять літ найкращим співробітником, навіть ті, що зрівноважившись по роках взяли участь у похороні Франка, — й вони не вміли зайняти становища. Та бодай здержались від драстичного виступу против нього. Коли Франко появився в редакції за своїм бюрком, винеслися всі товариші в иншу кімнату, не привитавшись з ним, і делегували з поміж себе п. Фрилінга, щоб пішов до Франка сказати йому: „Pan tu nie masz miejsca“. Инші, поза редакцією „Kurjera Lw.“ запінілись від злості. Мірою ворожості настроїв львівських Поляків у тодішнім відношенні до Франка нехай послужить факт, що при улиці Зибликевича, де він ранше мешкав, появилася повішена на дереві, зроблена зі шмат, малпа з пришпиленням написом: „Iwan Franko“. Згуртованаж у „Czytelni akademickiej“ польська молодіж у своїому отвертому листі назвала його „rodłum“ і „nikczennym oszczercą“, з чим тільки мала група товаришів не годилася („Głosy akademickiej młodzieży polskiej w sprawie d-ra Iwana Franki“, Львів 1897). В менш напасливім тоні були держані відзиви позальвівських Поляків, особливо варшавських (Адамъ Мицкевичъ и его современные обличители. Спб. 1897), яких могло найбільш боліти те, що представлення Міцкевича як пропагатора валєнродизму вийшло з під пера Франка на передодні заходів здвигнути йому пам'ятник у Варшаві. Бож поза тим не могло бути хочби такому В. Спасовичеві невідоме, що Франкові думки про Міцкевича в звязку з валєнродизмом не є його оригінальними думками, ані навіть не шой-но за Брандесом повтореними, але що вони були проголошені ще за життя Міцкевича самимиж Поляками на еміграції (читай в штрасбурьськім видавництві „Pszonka“ статтю „Wallengado-manja“), були виспівувані в формі краков'яків 1848 р. в Кракові (гл. в львівській бібліотеці В. Дзєдушицького, ч. 283: Miscellanea Krakowskie 1846—1848), були повторені й польським письменником Йос. Крашевським у його „дрезденських листах“ в ча-

сописі „Hasło“ ще в 1865 р. (гл. львівське „Слово, 1865, ч. 50, в новинках), що Франко міг знати вже гімназистом, скоро вже в стишку написанім для „Друга“ 1875 р. польський геній є для нього „Міцкевич господин“. На жаль чомусь забули це все і розсердились на Франка не в міру.

З української сторони атака на Франка появилася передовсім у „Ділі“ (1897, ч. 97) в статті „Смутна поява“, де його названо „польським журналістом“ і апелювано до дрібки його честі. Стаття без підпису була написана проф. Юліяном Романчуком і улягла перед відданням до друку деяким змінам, тому й не вийшла надто далеко поза межі приличності, хоч могла бути приличніша.¹⁾ Всеж таки й вона сильно вразила Франка, колишнього співробітника „Діла“, вразила сильніше ніж усі польські напасті, бо походила від „своїх“.

Хвилево Франко був зломаний на душі. Між своїми нестерпно стало жити, а втікати на кубанські степи, як жартом говорив, сміючись крізь сльози, теж ніяк було. До тогож і тої моральної підпори на хвилі життєвої скрути, що її мав колись в особі Драгоманова, не стало. Прийшлося йому замкнутися між чотирма стінами вбогої домівки, ще більше, бо замкнутися в собі. То був результат подвигів і поразень, але тільки хвиловий результат. Природа Франка була за сильна, щоб у новій ситуації задеревіти. Духове сирітство було для Франка початком нового зросту, що поміг йому розв'язати гордійський вузол, відповісти собі на питання, що робити далше. З Поляками залишив порахунки. Кинув — як сам каже — каменем у прірву й усунувся на бік, покинув на завсігди експериментування з працею на двох загонах і дав собі слово присвятити всю свою працю своєму рідному народові („Літерат.-науковий Вістник, 1906, кн. I: „Українсько-польська згода й українсько-польське братання“). І справді, відповівши лиш своїм менторам з круга Українців кількома віршованими афоризмами, Франко закасав рукави до нової

¹⁾ Будучи тоді постійним співробітником „Діла“ й довідавшись від ред. Івана Белея, що проф. Романчук пише згадану статтю, я зажадав рішучо прочитання єї перед надрукуванням. Моє жадання підперли редакційні товариші М. Струсевиц і І. Березинський. Проф. Романчук прочитав нам свою статтю й поробив у ній вимагані нами зміни в кількох надто драстичних ви́словах.

невсипущої праці для своїх. Міркування про обов'язок працювати не для кого, а для народу, розпочаті в польській статті „Niemo o sobie samym“, довели його до того. Вони, як це влучно зауважив д-р М. Лозинський, причинилися до запліднення його поетичної творчості („Іван Франко“, Відень 1917, стор. 26). Вигравши внутрішню боротьбу із самим собою, боротьбу свідомості особистої кривди, заподіяної йому одиницями чи групами людей, з почуванням любові для рідного краю й обов'язку працювати тільки для нього, Франко не пішов на кубанські степи й не видержав в своїй домівці, де зразу намірив був замкнутись, але вийшов до праці на рідному заgonі. „Із днів журби“ одначе дав нам памятку — поему про Івана Вишенського. Вродившись в часах настроїв, які ріжнилися від тих, що ними овіяна студія про Вишенського, та поема вийшла й настроєна на инший лад. Вона є документом Франкової внутрішньої боротьби між почуванням і обов'язком.

IV

Той епізод із життя Вишенського, що почуваннями й настроями мавби відповідати епізодові з життя Франка, рокам 1995—1897, вже в його студії мав характер поезії. Бо тільки здогадом поетичної уяви можна вважати образ внутрішньої боротьби Вишенського в останніх днях самотнього його життя на Афоні. Тільки здогадом Франка є пояснення причини знеохоти Вишенського до життя в рідному краї й постанови відокремитися від цілого світа в афонській печері над морем, за життя вмерти для всіх. Тільки здогадом Франка є пробудження в нього туги за рідним краєм, яка ломить тверду постанову забути його раз на все. Тільки здогадом Франка є поведення Вишенського в відношенні до луцьких послів і опис його кінчини. Всі ті здогади, всі ті поетичні фікції (ор. cit. стор. 463—469) в поемі являються вже фактами. Коли в студії могли виринати перед духовим зором Франка далекі аналогії між Вишенським і Гуттенем, то вже й там могла виринути можливість аналогії між останніми днями осамітнення їх обох — одного на Афоні, другого на острові ціріхського озера, на Уфенав. В поемі ті аналогії без порівняння яркійші. Основоюж їх душевні переживання Франка, що тут підшивається під Вишенського, й Гуттена,

але вже не Штравсового, тільки створеного німецьким поетом Конрадом Фердінандом Маєром в його поемі „Huttens letzte Tage“. До цього Гуттена Франко (в подобі Вишенського) міг зближувати себе тим більше, що страждав з ним не лиш однаковою душевною хворобою, але й фізичною й однаково з ним теж мріяв про вилічення.

Писаннями Маєра Франко зацікавився дуже рано, мабуть тоді, коли й особою Гуттена. У „Списі творів Івана Франка“ уложенім В. Дорошенком (вип. I, Львів 1918) подибується цілий ряд Маєрових поезій перекладаних Франком, почавши від 1895 р. Про самого Маєра Франко написав обширну статтю в рік після його смерті для „Літерат.-наукового Вістника“ (1899, кн. VII—VIII) й повторив частину тої статті на вступі до свого перекладу Маєрової новели „Амулет“ (Львів, 1913). В тій статті, говорячи про поетичні твори Маєра, на першому місці ставить „Huttens letzte Tage“.¹⁾ — „Прекрасна монографія Д. Ф. Штрауса — читаємо там — у перше показала сю фігуру в повнім блиску історичної правди і вияснила неможливість шабльонового її трактування в поезії. Маєр підхопив тему зовсім з нового, сказатиб — несподіваного боку. Не опис, не драму захотів він дати, а поетичну характеристику Гуттена і його часу. І ось він вибрав хвилю, коли невтомний борець, наразивши собі всіх, переслідований гонений, як дикий звір, хоррий невлічимою хворобою, знаходить останній притулок у Швайцарії, у Ульріха Цвінглі, і під його протекцією коротає свої дні на відлюднім островику Уфенау на ціріхськім озері. Спосіб його життя, вражіння, які несе кожда днина, гості, які припадково або навмисне прибувають в той відлюдний закуток, врешті спомини минувшини, надії, признання і рефлексії самого Гуттена — отсе зміст поеми“. Передруковуючи дословно цей уступ, я в ньому нарочком друкую розстріленими буквами те, що можна живцем приложити й до Франка, подаючи зміст Франкової поеми про Вишенського.

¹⁾ Згадавши, що поема вийшла 1871 р., Франко каже: „В 1884 р. вийшло вже п'яте видання; у мене під руками є саме видання з 1889 р.“. Від себе додаю, що те видання було під руками у Франка вже у Відні 1892 р. В його бібліотеці, подарованій „Наук. Товариству ім. Шевченка“, є 26-е видання з 1904 р., зазначене номером 3368.

Розуміється, що тим схожі моменти в обох поемах не вичерпуються. Захоплюючися красою Маєрової поеми, Франко пише між іншим: „Яка сила могутніх або чутливих картин, сцен, думок! Автор не оповідає від себе, а вкладає все в уста Гуттена. Характеризуючи його як найкраще тими оповіданнями він рівночасно характеризує вами цілий тодішній час, показує все, чим займалися, чим любувалися, за що боролися і мєрли, чого надіялися найліпші люде тодішньої епохи“. А дальше, немов навіязуючи до Маєрового визнання, що одним з моментів поеми була його власна самота в батьківщині, Франко робить цінне й для зрозуміння поеми про Вишенського спостереження, що: „Маєр знайшов тему, де без ущербу історичної і поетичної правди, міг, характеризуючи свого героя, дати вираз також власним поглядам, настроям, жалям і надіям. Власне сей сучасний, субєктивний елемент, так делікатно розлитий по цілій поемі, невловимий, а чутний, є найбільшою її принадою“. Не треба забувати, що пише це все Франко саме в часі викінчування власної поеми про Вишенського, в літі 1899 р.! Що думалося при читанні Маєрової поеми, те без сумніву мало своє значіння й при писанні анальогічної власної...

Маєрова поема про „останні дні Гуттена“ складається з 71 дрібних поємок, що творячи 8 окремих груп, дають заокруглену цілість. Тих 8 груп відповідає 12 уступам Франкової поеми про останні дні Вишенського.

Пише Маєр двовіршами — в кождім по пять ямбів — з мужеськими енергійними римами. Стягаючи Франкову неримовану строфу в двовірш, ми одержалиб подібну будову; вражіння енергійности Маєрового римування Франко осягає в кожній строфі останнім мужеським акцентом, як Некрасов у своїй поемі „Кому на Руси жить хорошо“

Групи Маєрових поємок мають окремі титули: 1) Die Ufenau, 2) Das Buch der Vergangenheit, 3) Einsamkeit, 4) Hut- tens Gast, 5) Menschen, 6) Das Todesurteil, 7) Dämonen, 8) Das Sterben. Не всім тим Групам однаково відповідають уступи Франкової поеми. Франко Маєрової поеми не плягіює; він тільки свобідно, з повнии достоїнством саможїного мистця, але під впливом Маєрових мотивів творить анальогічні власні.

Ось і приклади.

Захватові Гуттена, що його викликає зелень, краса і спокій на острові Уфенав, відповідає Франків опис Афона, в яким одначе Франко користується не Маєровими описами, а тими, що їх назвав у своїй більшій студії (стор. 449).

Лікарській пораді даній Гуттенові на острові:

Vergesset, Ritter, was die Welt bewegt,
Und Euch in jeder Fiber aufgereg't!
In dieser Bucht erstirbt der Sturm der Zeit:
Vergesset, Hutten, dasz ihr Hutten seid!

— тій пораді відповідає пращання Вишенського на відхіднім до самітної афонської печери словами ігумена:

До тепер ти між живими
був наш брат Іван Вишенський;
від тепер в життю земному
змазане імя твоє.

Самостійно взорована ціла та сцена Франком на церемонії чернечого пострига; не брак у ній і слідів Шевченкового „Черця“ чи й Кулішевої „Чорної Ради“ (взорованої в сцен пращання козака зі світом на оповіданні Ржевуського).

Гуттеновому витанню нової домівки, що починається двовіршом:

Ich schau mich um in meinem Kämmerlein
Und räume meine Siebensachen ein —

відповідає такеж витання нової домівки Вишенським:

О витай, моя домівко...

Як Гуттен, так і Вишенський вичисляє кожний предмет із убогої обстанови з окрема, при чім останній — це щасливий помисл Франка — послугується символічними порівняннями з духовної похоронної поезії.

Гуттенові спогади минулого схожі з такими-ж спогадами Вишенського, які він так, як і Гуттен, радби віддалити від себе, добачуючи в них спокуси демонських сил. Тут навіть Гуттенів привид матері в звязку зі спогадом дитячого віку має схожість із привидом Вишенського:

І в душі мелькнула мати,
як його малим хлопятком
попід шийку лоскотала,
ах, а він сміявсь, сміявсь!

Бурливу вітрову ніч Гуттена, звязану з його спогадами

минулого, Франко вяже з міркуванням Вишенського про світло й тепло, що є душею для мертвого тіла й родять у ній віру, котрої вицвітом — Бог... Від Маєра довідуємось, що таке філософічне міркування взяте від св. Павла. За ним і Гуттен повтаряє:

Oft wird der edle Leib, das schöne Sein
Zum dumpfen Kerker ohne Licht und Schein.
Dann ist es nicht ein hergebracht Gebet,
Es ist der Geist, der in uns seufzt und fleht,
Und wärst du, Gott und Herr, nicht ewiglich,
Ein solches Stoszgebet erschüfe dich.

Зовсім так, як у Франковій поемі каже Вишенський:

Теплота ogrіла тіло,
і душа воскресла в тілі,
віднайшла свого Бога
і молитву віднайшла.

І далше:

Крихта теплоти і світла —
іскра в тілі, у мертвому
душу будить — без тієї
теплоти — душі нема.
А в душі розводить ясність,
порив, віру — без тієї
теплоти немає віри,
ані ясности в душі.
А та віра творить чуда,
творить і найвисше чудо
над всі чуда — творить Бога,
відкрива його для нас.
Бог відкрився нам — от дивно!
Все він відкривався в днину,
у горячій, теплій краю,
в світлі, в блискавці, в огні.

Ріжницю між міркування Гуттена й Вишенського вносить те, що Вишенський своїх міркувань сам жахається, як єретичних сумнівів.

З берега відлюдного острова Гуттен бачить барку, що везе його земляків, його щирих прихильників, які, вічно згадуючи його, й тепер співають пісню про нього. Хоч як і рветься до них серцем, він таки не показується; скрившись, слухає пісні їх і не відзивається. Зовсім подібно, Франків Вишенський поступає з післанцями з України, своїми поклонниками й обожателями.

XVIII

В душевних стражданнях розрадою Гуттенові — хрест.

Fernab die Welt. Im Reiche meines Blicks
An nackter Wand allein das Crucifix!
An hellen Tagen liebt' in Hof und Saal
Ich nicht das Bild des Schmerzes und der Qual;
Doch Qual und Schmerz ist auch ein irdisch Teil,
Das wuzte Christ und schuf am Kreuz das Heil.
Je länger ich's betrachte wird die Last
Mir abgenommen um die Hälfte fast...

Так і Вишенський в горю сумнівів, припадаючи до хреста, каже:

Хрест — моє добро єдине,
хрест — одна моя надія,
хрест — одно моє страждання,
одинока вітчина...

Чуючи близький свій кінець, Гуттен бажає собі знайти смерть у промінні ранка:

Doch soll ich aus der Welt von binnen gehn,
So musz ich erst erhellte Pfade sehn!

Verstöhnen lasz mich hier im Dunkel nicht,
Befreie deinen Kämpfer, starkes Licht!

І він справді знаходить смерть у промінні сонця. В передсмертній візії він бачить перед собою свій шлях на водах, бачить барку з керманичем, пускається йти до неї по ясному промінню і паде в обійми смерти з окликом:

Ich spring' ins Boot...
Fährmann, ich grüszte dich! Du bist — der Tod.

З Вишенським діється таке саме після того, як він, не озвавшись на голос земляків із своєї приперечної печери й побачивши, що барка з ними щезає на морі з його очей, не в силі вже своєї туги за рідними поконати міркуваннями розуму й благає Бога, щоб завернув барку:

Або дай мені до неї
відси птахом долетіти,
або збігти мов по кладці
по промінню золотім.

І прийшла молитовна екстаза.

І він радісно піднявся
і перехрестився тричі

і благословив промінний
 шлях, що скісно в море йшов.
 Він нічого вже не бачив,
 тільки шлях той золотистий
 і ту барку ген на морі, —
 і ступив — і тихо шез.
 А в печері пустельницькій
 тільки білий хрест лишився,
 мов скелет всіх мрій, іллюзій
 і невпинний моря шум.

Тут Франкове запозичення від Маєра безсумнівне.

Я мігби виказати споріднення й інших Франкових мотивів з мотивами Маєра (дзвонів, вишневого цвіту, павука, що заступає Гуттенowego гостя — Льюїоллю), але гадаю й показаних уже досить на доказ безсумнівної залежності поетичної інвенції Франка від Маєрової поеми.

Найважніше одначе при всіх етичних пунктах в обох поемах є що інше, є внутрішня боротьба їх героїв, боротьба розумових міркувань з почуваннями, розуму з серцем, та боротьба, яка є основною прикметою живого чоловіка, що його Маєр схарактеризував словами Гуттена:

Ich bin kein ausgeklügelt Buch,
 Ich bin ein Mensch mit seinem Widerspruch.

Таку характеристику міг Франко прикладати й до себе.
 Такий був і Франків Іван Вишенський.

В Кобиловолоках, дня 23. липня 1925.
